

UDK 943.11(093.3)

Lo-73

Knygos leidybą rėmė Kultūros rėmimo fondas
Knygos vertimą rėmė Gėtės institutas, kurį
finansuoja Vokietijos užsienio reikalų ministerija

© Wolf von Lojewski, 2012
© Vertimas į lietuvių kalbą,
Milda Kunskaitė, 2012
© „Gimtasias žodis“, 2012

ISBN 978-9955-16-392-3

Turinys

Mano tėvynė, tavo tėvynė / 7
Žvilgsnis į visatą / 19
Kur šniokščia Mėmelis / 31
Siena Europoje / 41
Suartėjimas su Kaliningradu / 51
Užkeikta pilis / 61
Paskutinysis prūsas / 77
Gudvaliai, pirmasis apsilankymas / 83
Gudvaliai, antrasis apsilankymas / 91
Girdava yra gražesnė / 105
Svajonės apie miegantį rojų / 113
Apie žmones ir gandrų / 123
Gyveno kartą... / 133
Dviejų brolių istorija / 141
„Naktis praėjo be miego...“ / 149
Dukart per pragarą / 157
Po Mozūrijos dangumi / 167
Viešnage pas Zygfrydą Lencą / 179
Namo... / 193
Vaidas dėl susitaikymo / 205
Iš kur? Į kur? / 215
Vietovių sąrašas / 220

Mano tėvynė, tavo tėvynė

Vyriškis linksmas žingsniavo manęs link. Dešine ranka mostelėjo į horizontą, kažkur į tolį, jo ranka pakilo ir nusileido it plazdenantis paukštis.

– Žiūriu jūsų laidas per televiziją: tai ir vėl ten lankėtės...

Mums taip netikėtai susitikus, jis neprisiminė tikslios vietos, tad man teko jam truputį pagelbėti.

– Taip! – šūktelėjo, o jo veidas dar labiau nušvito. – Man patinka tokios istorijos, nė nežinau kodėl.

Ne, ne, jis pats kilęs ne iš rytų, o iš gražiojo Heseno krašto. O kartą nuvykti ten, kur darsyk lankiausi aš, jam atrode šiek tiek nepakeliui. Be abejo, Ispanija, Kanarų salos, Marokas – jam visur jau yra tekę atostogauti. Bet Mozūrija ir kitos panašios vietos tiesiog niekad neatėjusios jam į galvą.

Galiu jį suprasti. Būna kelionės tikslų, vietų, pavadinimų, kurių ieškome širdimi, o ne žemėlapyje arba tikrovėje. Jie persimainė, nugrimzdo laiko gelmėje. Viskas yra kitaip – net jei išsiaiškini, kad, tarkime, atstumas nuo Berlyno iki Kaliningrado, buvusio Kenigsbergo, yra trumpesnis nei iki Miuncheno. Viena yra kasdienybė, o kita – svajonės. Juk ir lėktuvai, traukiniai į Pietus, suprantama, vyksta kas valandą, o kelionė „tenai“ atrodo lyg koks nuotykis. Žinoma, ir ten, ir ten vykti automobiliu yra kankynė. Bet greitkeliuose juk pripratome prie kamščių ir nepatogumų, o kelias į Rytus atrodo nenuspėjamas ir nežinomas.

Man tai – tėvynė. Bet kas yra klajūno tėvynė? Į galvą ateina daugybė atsakymų: ji ten, kur tuo metu gyvena šeima ir kur stovi tavo baldai ir knygos; vietovė, įrašyta asmens dokumente kaip gyvenamoji arba gimimo vieta; nuolatinė protėvių gyvenamoji vieta. Tame slypi neaiškus meilės ir saugumo troškimas. Galbūt mus suformuoja kraštas: tikras bavaras, aiškus švabas, šiaurės fryzas – veiklus ir nekalbus, tipiškas linksmuolis nuo Reino. Ar mums leista tai pasirinkti? Ar kraustantis iš vienos vietos į kitą įmanoma šią sąvoką kaskart perkelti? O kaip turėtų skambėti žodžio tėvynė daugiskaita? Žodžių analizės žinynai irgi nepadedą. Tėvynės, tėvynių... Kiekvienas bandymas baigiasi keistokai.

Tiesą sakant, tai prieštarauja ir jausmams. Skambesys taiko į kažką vienintelį – veikiau nulemtą likimo, o ne pačių, daugiau jaučiamą negu išmatuojamą. Žmogus turi apsispręsti arba už jį nusprendžia aukštesnės jėgos: arba tai, arba tai! Aš, pavyzdžiui, gimiau Berlyne. Bet netrukus išsikėlėme iš šio miesto. Ir kai taksi važiuoju pro didžiulės klinikos, kurioje pirmą kartą pravirkau, pastatų virtinę, manyje sentimentalūs jausmai neprabunda.

Pasakysiu trumpai: „Tu esi rytprūsiškis, mozūras!“ – taip prisakė man tėvai. Aš jiems pažadėjau ir pažado laikysiuosi. Bet ir tai, aišku, lengviau pasakyti nei pajausti. Tačiau čia yra viliojančio patrauklumo. Tai, kas tolima, prarasta, istorijos sukuriu nugramzdinta, žmogui gali būti stipresnė atrama ir tėvynė greitai besikeičiančiame pasaulyje nei kasdieninė, natūrali, žmogų nuolat supanti aplinka. Aš net mažumėlę didžiuojuosi, kad esu iš Rytų Prūsijos, nes tokią tėvynę turi ne kiekvienas.

Išryškėjo ir dar kai kas. Nors pretenzijoje „mano tėvynė“ dešimtmečius buvo labai stipriai akcentuojamas žodelis „mano“ – ji priklauso man ir niekam kitam! – keliaudamas

pamačiau, kad dabartinėje Europoje sąvoka „tėvynė“ gali būti taikinantis veiksnys ir net gali jungti žmones, kalbančius skirtingomis kalbomis. Grafienė Marion Denhof – ryškus vardas permainingoje šio regiono istorijoje – mus išmokė, kad galima mylėti ir neturint.¹ Pritariu jai iš visos širdies, nors mano ryšys su šita bendra tėvyne gal nėra tipiškas. Ji sukūrė svajingi prisiminimai ir jaunatviškas veržimasis į tolimus kraštus. Ir įvykis, nutikęs bėgant iš jos, – tada man paaikškėjo, kaip žmogus visiškai atsitiktinai gali atsidurti vienoje arba kitoje tautinių aistrų pusėje.

Kai pagalvoju apie Rytų Prūsiją, iškyla platybės, ramybės ir vienatvės prisiminimai. Karštos vasaros ir šaltos žiemos. Pasak tėvų ir giminaičių, ten, tiesą sakant, viskas buvo gražiau nei kurioje nors kitoje pasaulio vietoje! Paskui staigus lūžis: iš kaimo ramumos per karo ugnį į gyvenimą klajoklių, kurie beldėsi į svetimų namų duris ir nebeturėjo savo lovų. Žmogaus smegenys yra stulbinantis potyrių sandėlis. Važinėji po nepažįstamas vietas, susipažįsti su naujais žmonėmis ir jau po valandos neprisimeni jų vardų. O paskui vėl tarsi iš gelmių išnyra ankstyvos vaikystės prisiminimai, primasinti neryškios saulės šviesos, tolimų žiburių naktįje arba garsų ir kvapų, kurie man pažįstami, nors nežinau iš kur. Buvau septynerių su puse, kai mama visus daiktus sukrovė į lagaminus ir dėžes ir pareiškė:

– Važiuojame pas tetą Lilo į Alenšteiną!

Kai vežikas paskutinį kartą pakinkė arklį, kad nuvežtų mus į stotį, mamos nuotaika, spėju, buvo prislėgta. Tačiau aš visuomet mielai važiuodavau į Alenšteiną. Gyvenimas vienuoje man dažnai atrodydavo nuobodus. O Alenšteinas buvo tikras miestas. Ten gyveno mano pusbroliai ir pus-

¹ Dönhoff, Marion. *Namen, die keiner mehr nennt. Ostpreußen – Menschen und Geschichte*. München, 2002.

seserės – Sabina, Dora, Ėberhardas ir Vinfrydas, mano bendraamžis. Su juo po kelių dešimtmečių pabandėme palyginti prisiminimus. Iki galo to padaryti nepavyko. Kas man prieš akis iškildavo aiškiai ir gyvai, Vinfrydo atmintyje buvo išblukę. Arba atvirksčiai. Pasakojimai sutapdavo tik kai kada.

Mūsų tėvai neabejotinai elgėsi protingai, su mumis, vaikais, nekalbėdami apie karą ir politiką. Juo labiau apie tokį keblų reikalą kaip karinė padėtis. Pagal nacių propagandą Vokietija juk nugalėdavo visuose frontuose, daugių daugiausia tai šen, tai ten įvykdavo keletas pergrupavimų ir taktinių manevrų pagal genialią Adolfo Hitlerio strategiją. Iš pradžių Alenšteinas buvo jauki, įdomi tarpinė stotis. Mano tetos Lizelotės butas buvo didelis ir šiltas, niekam nereikėjo badauti, mes, vaikai, žaisdavome, o kartais ir susipešdavome. Pro parduotuves judriomis, jau ankstyvą vakarą apšviestomis gatvėmis keletą savaitių su Vinfrydu kulniavome į antrąją jo mokyklos klasę. Karo metų, 1944–ųjų, Kalėdas prisimenu ypač ryškiai – jos buvo jaukios ir šventiškos kaip visuomet, galbūt net dar puikesnės, nes būrys po eglute buvo didesnis nei anksčiau. Kalėdos ir Rytprūsiai – šventė sniegynuose toli nuo triukšmingo pasaulio – buvo labai nuotaikingas derinys. Berlyno šeimos buvo ką tik išsiuntusios savo vaikus į kaimą pas rytuose gyvenančius gimines, nes jiems ten neva būtų saugiau negu sostinėje, kuriai grėsė naktinės bombos. O paskui – eglutė turbūt dar stovėjo gyvenamajame kambaryje – lagaminai vėl buvo sukrauti. Tačiau šįkart iš tikro ilgai kelionei.

Pirmasis etapas buvo trumpas, o išvykome netinkama kryptimi, į Klein Bertungą, giminaičių iš mamos pusės ūkį. Ir apskritai pagal visus pasakojimus Rytų Prūsija man

atrodo tarsi giminytės žemėlapis. Kokia tiksliai buvo ta giminytė, vaikystėje man buvo visiškai neįdomu. Daug žmonių prisistatydavo esą mano dėdės ir tetulytės ir ką nors atnešdavo, todėl man atrodydavo simpatiški net nesigilinant į giminytės ryšius. Kai kurie lankytojai pasilikdavo ilgam, juk ūkininkų namuose kaime pakakdavo kambarių. Klein Bertungas – šiandien Bartazekas – yra maždaug už dešimties kilometrų į pietus nuo Alenšteino. Bet bėda tykojo vakaruose ir šiaurėje.

Nebeatsimenu, ar išvykome tą pačią naktį, ar tik kitą dieną. Bet transporto priemonės prisimenu gerai: užsnigtais keliais pajudėjo vilkstinė atvirų arba brezento gabalais uždengtų krovinių vežimų, traukiamų garuojančių arklių. 1944–1945–ųjų žiema, regis, buvo viena iš atšiauriausių Rytų Prūsijos istorijoje. Mama vėliau pasakojo apie didesnę nei dvidešimties laipsnių šaltį ir stiprų rytų vėją. Visa, kas yra susiję su šio pabėgėlių žygio planavimu, eiga, kliūtimis ir vingiais, pavojais ir laimingais pasikeitimais, man vėliau paašškėjo daugiausia per mamos prisiminimus. Žinoma, suaugusieji apie tai dažnai pasakodavo, bet mes, jaunesnieji, retai klausydavomės pakankamai dėmesingai. Tai buvo istorijos, kurias, kaip mums atrodė, girdėjome šimtus kartų ir supratome vienąsyk visam laikui.

Po penkiasdešimties metų atsirado žmogus, neturintis su visu tuo asmeninių sąsajų, kad sutvarkytų mano prisiminimus. Vieną dieną prisistatė kolegė iš ZDF kanalo laidos *History Bus*, jos kūrybinė grupė važinėja po šalį, kalbėdamasi su to meto liudytojais, ir anksčiau ar vėliau įpina papasakotas istorijas į didelės apimties dokumentinius kūrinius. Pokalbio su mano mama įrašas daug kuo prilygo dramatiškai ARD televizijos ekranizacijai: šėtono apsėsta